

Motion till riksdagen 2024/25:1739

av **Gudrun Brunegård (KD)**

Nya fynd kring Dag Hammarskjölds död

Förslag till riksdagsbeslut

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att tillsätta en utredning i syfte att klargöra vilka avvägningar Sveriges regering gjorde i samband med utredningarna 1961–62 rörande Dag Hammarskjölds död och tillkännager detta för regeringen.
2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att allt relevant tillgängligt material, inklusive eventuellt ännu sekretessbelagda dokument, omaskerat bör ställas till såväl utredningens som allmänhetens förfogande och tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen ska framföra en offentlig ursäkt till de förolyckade svenskarnas familjer gällande tidigare regeringars inställning och tillkännager detta för regeringen.

Motivering

Det är nu i dagarna sextiotre år sedan Dag Hammarskjöld och femton andra personer, sammantaget nio svenska medborgare, omkom i flygkraschen i Ndola. Händelsen är ett svenskt nationellt trauma, som väckt stort intresse på senare år, både litterärt såväl som i spelfilm och dokumentärer av mer eller mindre spekulativa art. Det mesta har dock fokuserat på själva haveriet och orsaken till det. I sökandet efter sanningen kan man emellertid konstatera att Sveriges dåvarande regering agerade på ett besynnerligt sätt och gjorde en slutbedömning trots underlag som pekade i en annan riktning.

Kraschen inträffade runt midnatt den 17–18 september 1961, då det svenska flygplanet SE-BDY Albertina störtade utanför Ndola i den dåvarande brittiska kolonin Nordrhodesia. Utöver Förenta nationernas generalsekreterare Dag Hammarskjöld, som var på väg för att förhandla med Moïse Tshombe, ledaren för utbrytarrepubliken Katanga, fanns besättning och FN-personal, sammantaget nio svenska medborgare. Samtliga omkom i anslutning till kraschen, bortsett från sergeant Julian som avled några dagar senare på sjukhus.

Tre utredningar genomfördes i syfte att klarlägga orsaken till flygkraschen: två nordrhodesiska och en FN-utredning, vilken i huvudsak utgick från uppgifter från de nordrhodesiska utredningarna. Företrädare för det nordrhodesiska koloniala styret spred redan direkt efter kraschen förutfattade påståenden om att anledningen till haveriet sannolikt var förarfel, en uppfattning som sedan drevs vidare under utredningarnas gång.

En svensk expertgrupp av observatörer från Utrikesdepartementet, Luftfartsverket, Statspolisen, Transair och SAS var snabbt på plats, för att följa det rhodesiska utredningsarbetet och göra sitt yttersta för att skapa klarhet om alla tänkbara anledningar till katastrofen. I enskilda samtal med den svenska representanten för Statspolisen, kriminalkommissarie Danielsson, antydde möjligheten att katangesiskt jaktflygplan kunde ha stört SE-BDY Albertina.

De svenska observatörerna rapporterade sina iakttagelser till Sverige. På flera punkter var de starkt kritiska till hur rhodesierna bedrev utredningen samt till deras förutfattade mening om att misstag av piloten skulle ha orsakat kraschen. De vägrade exempelvis att smälta ned delar av flygplansvraket, som hade kunnat påvisa förekomst av ammunition eller sprängämne i händelse av sabotage. De afrikanska ögonvittnenas vittnesmål om olika sorters ljusfenomen och fler än ett flygplan i luften förringades och bortförklarades, så även uppgiften om att vita personer i kamouflageklädnad skulle ha observerats intill det brinnande vraket efter nedslaget.

Kungl. Maj:t, det vill säga Sveriges regering, tillsatte den 16 november 1961 en särskild arbetsgrupp, ledd av dåvarande justitiekanslern Rudholm, med uppgift att ”granska och värdera det material som förelåg och sedermera kunde inkomma”. Arbetsgruppen skulle också ”sovra ut vad som var sannolikt och rimligt”.

Förste sekreterare Axel Edelstam, UD-tjänsteman och sekreterare i den särskilda arbetsgruppen, deltog i en FN-konferens i Genève i februari 1962. Han uttryckte där att hypotesen rörande pilotfel inte hängde ihop. Vid mötet deltog även den brittiska regeringens advokat. Denne försökte påverka den FN-ledda granskningskommissionen att inte tro att någon yttre påverkan av det svenska flygplanet SE-BDY Albertina kunde vara anledningen till haveriet. Han avlägsnade också radiomeddelandet till Ndolas kontrolltorn, att SE-BDY förväntades vara ”abeam Ndola” klockan ”21.47Z” (Z står för UTM/GMT i internationell radiotjänst) från rapporten. Därmed undanröjdes ett indicium för att katangesiskt jaktflyg hade kunnat starta och hinna ikapp Albertina och tillbaka till sin bas i Katanga innan bränslet tog slut.

Den nordrhodesiska undersökningskommissionen bedömde i sin rapport att den sannolika orsaken torde kunna sammanfattas som förarfel.

Trots Edelstams påpekande i februari landade den särskilda arbetsgruppens slutrapport i maj 1962 mycket nära de nordrhodesiska; hypotesen om pilotfel ansågs vara minst osannolik. Det blev därmed Sveriges officiella uppfattning. Radiomeddelandet från SE-BDY Albertina när planet närmade sig Ndola fanns inte heller med i den svenska rapporten. Locket lades på för alternativa förklaringsmodeller. Tidigare kritik tystnade och observationer och intervjuer som svenska experter gjort med ögonvittnen i Ndola hemligstämplades.

FN-utredningen, där svenska observatörer bjudits in, överlämnades nästan samtidigt. Där gavs i stället ett öppet domslut; ingen av de hypoteser man arbetat efter kunde varken bekräftas eller vederläggas – varken tekniskt fel, yttre påverkan, inre påverkan eller den mänskliga faktorn. FN:s generalförsamling beslutade att lägga ned utredningen

och att återuppta den om det kom fram nya uppgifter som skulle kunna bidra till en förklaring.

Efter att nya vittnesuppgifter framkommit beslutade FN:s generalförsamling 2014 att öppna utredningen igen. Uppdraget gavs till den tanzaniske domaren Mohamad Chande Othman. Mathias Mossberg fick av den svenska regeringen i uppdrag att granska vad som fanns i de svenska arkiven och överlämna det till domare Othman. Redan i Othmans rapport 2019 drogs slutsatsen att någon form av yttre påverkan fått planet att krascha. Generalförsamlingen har därefter vid två tillfällen, senast 2022, beslutat att förlänga utredningen. Alla länder med direkt eller indirekt koppling till ärendet har uppmanats att öppna sina arkiv och överlämna allt relevant material till utredaren. Storbritannien och USA har ännu inte gjort så, trots att det sannolikt finns rikligt material, såsom radiotrafik avlyssnad av amerikanska plan som fanns på plats i Ndola vid tillfället.

Förenta nationernas utredning fokuserar på själva flygkraschen som föranledde generalsekreterarens, de FN-anställdas och de svenska medborgarnas död. Frågan om den svenska regeringens särskilda arbetsgrupp, och varför uppfattningen om vad som hänt svängde från februari till maj, är däremot en intern svensk angelägenhet. Den svenske utredaren Mathias Mossberg konstaterar att Sveriges svängning borde vara föremål för en egen utredning.

I en replik vid en interpellationsdebatt i riksdagen hösten 2020 medgav utrikesminister Ann Linde att det inte gick att utesluta att det kunde finnas diplomatiska, kommersiella eller realpolitiska skäl till regeringens agerande våren 1962.

I ett svar på en skrivelse från den så kallade Brunegårdgruppen, bestående av undertecknad, ärkebiskop emeritus K G Hammar, professor Henning Melber och Hans Kristian Simensen, bekräftade utrikesminister Tobias Billström i juli 2023 sin företrädare Ann Lindes slutsats, att det inte går att ”utesluta att dåtidens politiska landskap samt utrikes- och säkerhetspolitiska överväganden kan ha haft en inverkan (...) på rapporten från 1962”.

Utrikesminister Billström konstaterar att genom Othmans slutsatser anses teorin om pilotfel inte längre vara den mest sannolika orsaken till haveriet.

Mot bakgrund av slutsatserna i Mossbergs rapport bedömer utrikesministern att det inte finns mycket som tyder på att det i svenska arkiv ännu finns information av det slag som vi hoppas kunna få svar på genom en sanningskommission. Han fortsätter att ”det material som finns att tillgå i svenska arkiv står det därmed allmänheten, inklusive forskare och journalister, fritt att ta del av och att analysera. Jag uppmuntrar också alla intresserade att göra detta för att kasta ljus över händelserna.” Han öppnar också för att om nya fynd görs i svenska eller andra länders arkiv kan han vara beredd att återkomma till frågan längre fram.

Denna öppning uppskattas. Det kan dock konstateras att dokument från offentliga arkiv fortfarande maskas, även i vissa fall sådana som tidigare lämnats ut omaskerade. Detta försvårar uppenbart sökandet efter sanningen. Därför är det av största vikt att allt detta över sextio år gamla arkivmaterial lämnas ut utan maskning.

I sina fortsatta granskningar och jämförelser av dokument från olika arkiv har Hans Kristian Simensen redovisat för övriga i Brunegårdgruppen en rad smärre men för den skull inte oväsentliga diskrepanser mellan det svenska materialet och andra tillgängliga källor. Dit hör uppgifterna från obduktionsprotokollen, som skiljer sig åt på åtminstone en viktig punkt. I den ursprungliga rhodesiska obduktionsrapporten talas om att två kroppar påträffats med kulor. Kulorna, utom en, avlägsnades och analyserades. De

förmodades ha kommit från exploderande ammunitionslådor nära de berörda, utan att ha löpt genom en pistolpipa. Skulle den kula som inte avlägsnades men som syns på röntgenfotografier kunnat ha annan kaliber än de andra analyserade och ha avlossats genom ett vapen utanför planet?

De svenska experterna, Luftfartsstyrelsens flygmedicinska assistent doktor Arne Frykholm och professor Nils Ringertz, vilka fick i uppdrag av Medicinalstyrelsen att granska den rättsmedicinska rapport och den tekniska rapport som gjorts av rhodesiska experter efter haveriet i Ndola, skriver i sin rapport den 15 februari 1962 att kulor anträffats i tre kroppar: ”Trots att alla döda kroppar, anträffade å olycksplatsen, helt genomröntgades anträffades kulor endast i de nämnda tre, vilka alla med stor sannolikhet kunnat antagas ha haft ammunition buren å kroppen. Den samtida förekomsten av insprängda patronhylsor och tändhattar i de fall där kulor anträffades talar med stor bestämdhet för att kulorna inträngt i samband med ammunitionsexplosion under branden.”

En andra bedömning har helt nyligen utförts av professor Fleming vid Hugh Ross-arkivet vid universitetet i Dundee, där originalhandlingarna förvaras, efter en förnyad granskning på Brunegårdgruppens förfrågan. Han har bekräftat att ytligt belägna kulor, pekande i olika riktningar, återfinns på röntgenbilder i två kroppar. I dessa två kroppar samt i en tredje återfinns även rester av exploderade patronhylsor, skrev han den 11 september 2024. Hans bedömning överensstämmer med den ursprungliga rhodesiska. Han skriver också att det inte finns några tecken på att någon ombord på planet skulle ha mördats efter kraschen och understryker också att det inte finns några tecken på kulor eller splitter i Dag Hammarskjölds kropp och ingen skelettskada i hans huvud.

Men varför skriver då doktor Frykholm och professor Ringertz om kulor i tre kroppar och varför följde inte den särskilda arbetsgruppen upp och dubbelkollade vilket antal som gällde? Detta tillsammans med de oklarheter som Mathias Mossberg beskriver som Sveriges ”svängning” i uppfattning om vad som orsakat kraschen i sig, ökar behovet av en multidisciplinär utredning.

Det finns en lång rad frågor som behöver besvaras i en sådan utredning. Varför lade sig Sveriges regering i linje med den nordrhodesiska förklaringsmodellen? Varför uteslöt man viktiga indicier, som att SE-BDY via kortvågsradio hade aviserat beräknad tid över Ndola till kl. 21.47 GMT? Varför bortsåg man från de sinsemellan sammanhängande vittnesmålen från europeiska och afrikanska ögonvittnen om olika ljusfenomen och mer än ett flygplan i luften samt ställde sig bakom den skamliga nedvärderingen av ögonvittnenas trovärdighet? Varför gjorde sig Sveriges regering delaktig i att skulden lades på den svenska flygplansbesättningen, något som plågat och förföljt deras efterlevande familjer i över sextio år?

Med tanke på de olika frågornas olikartade karaktär skulle det i en sådan utredning behöva finnas både historisk, juridisk och senior diplomatisk kompetens.

De efterlevande familjerna till de omkomna på SE-BDY Albertina har genomlevt ett långdraget lidande. Förlusten av en kär anhörig har förvärrats genom skuldbeläggningen, att de omkomna i den svenska besättningen på något sätt skulle ha varit orsak till katastrofen. En offentlig ursäkt skulle därför vara en välkommen gest.